

Sektion G. Udbytning: Kritik af Marx's kapital-teori

I modsætning til østrigerne begriber Marx kapitalen - dermed rente og profit - socialt, nærmere betegnet som et udbytningsforhold mellem arbejder- og kapitalistklassen.

Hans genstand er den kapitalistiske produktionsmåde; først her optræder nævnte klasse modsætning. Heri ligger at Marx's kapitalbegreb ikke er universalhistorisk; han omtaler den førkapitalistiske rente- og handelskapital, men disse former er ikke genstand for hans teori.

Marx vil to ting.

For det første vil han vise at kapital og profit er foreneligt med arbejdsværdilæren. Da Marx mener at have vist at denne lære er gyldig for al vareproduktion, må den også gælde kapitalistisk vareproduktion; ellers er kapitalismen ikke **mulig**. Som omtalt i Kapitel 17 har vi her et umiddelbart problem, som kan formuleres på den måde, at hvis arbejdet er eneste kilde til værdi og bytteværdi, dermed til indkomst, er der ikke plads til arbejdsfri indkomster; hele produktværdien må gå til løn (og erstatning af nedslidte produktionsmidler), således at profit enten er umulig eller i virkeligheden arbejdsløn. Spørgsmålet er således, hvordan profit er mulig? hvor 'kommer den fra'? I Das Kapital indskrænker Marx sig til at besvare dette spørgsmål.

For det andet vil Marx forklare kapitalens - dermed profittens - **nødvendighed**. Det er ikke på forhånd givet at kapitalen er nødvendig, for det kunne tænkes at den opstår ved en tilfældighed, men det mener Marx altså ikke. Han mener at der i $V - P - V$ er indeholdt bestemmelser, som fremtvinger en overgang til $P - V - P'$, altså at penge som middel nødvendigvis slår om i penge som mål. Kun i Grundrisse (Urtext) søger Marx at besvare dette spørgsmål.

Som i de andre sektioner er kritikken immanent, hvilket først og fremmest indebærer at arbejdsværdilæren antages. Denne afhandling bygger ikke på denne lære, og overhovedet er det i dag de færreste der accepterer den som grundteori, så derfor kan man spørge om kritikken er interessant? Kan vi lære noget af Marx? Det mener jeg i høj grad. Marx er den eneste, der på systematisk vis har søgt at demonstrere at brugsværdibase-ret markedsøkonomi slår om i profitmaximerende kapitalisme. Vi kan lære meget af Marx's spørgsmål, og af den metode han bringer i anvendelse

ved besvarelsen af disse spørgsmål. Dette vil fremgå af Kapitel 21, hvor overgangen til kapital behandles.

Marx identificerer det frie lønarbejde, forstået som besidderens salg af sin arbejdskraft, som den specifikke **institutionelle forudsætning** for den kapitalistiske produktionsmåde, - det der adskiller kapitalismen fra slaveøkonomi og feudalisme. Arbejdsværdilære eller ej, så må det være centralt at få afgjort om Marx har ret i at lønarbejdet indebærer salg af arbejdskraft, snarere end af arbejde. Dette tema diskuteres i kapitel 22. Jeg argumenterer at Marx begår en fatal fejl på dette punkt: det, der karakteriserer kapitalismen, er at alt er til salg, **undtagen** arbejdskraften.

Sektionen forudsætter kendskab til Marx's vare-, penge- og kapitalteori samt til hans almene metode i økonomikritikken (forskning versus fremstilling og det logiske versus det historiske). Især skal man være opmærksom på Marx's dialektiske udledning, hvor modsigelser i den abstrakte økonomiske kategori forstås som en mangel, som overvindes af den konkretere kategori, således at sidstnævnte fundamentalt bestemmes funktionelt. Anden økonomiteori betjener sig af en anden metode; her starter man gerne med at se sig omkring i verden med henblik på at finde en rimeligt dækkende definition af fx kapitalen; først derefter spørges om dens funktion, dens relation til andre kategorier, de lovmæssigheder den er underkastet osv.

Resultaterne fra Kapitel 21 og 22 sammenfattes i Kapitel 23; her søger jeg videre at uddrage de positive lærdomme fra Marx-kritikken. I Kapitel 24 søger jeg, med udgangspunkt i udbytningsteorien, at formulere en normativ socialistisk teori.

Kapitel 21. Overgangen til kapital

21.1. Indledende

Marx har behandlet overgangen til kapital to steder, nemlig i Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Marx, 1858) og i Das Kapital, 1. Bind (Marx: 1867).¹ I afsnit 21.2 diskuterer jeg idéen og metoden i den første - dialektiske og Hegelianske - fremstilling (idet jeg dog også indrager materiale fra Das Kapital og andre Marx-texter). I afsnit 21.3. behandles fremstillingsformen i Das Kapital, hvor Marx betjener sig af en ganske anden metode.

Det var især den kapitallogiske skole indenfor marxismen, der interesserede sig for Marx's dialektiske metode, men det var sjældent man fik arbejdet sig gennem vare- og pengeanalysen for at konfrontere Marx's kapitalovergang. Undtagelserne er Reichelt (1970) og herhjemme mit eget forsøg (Lundkvist, 1972); begge er ortodokse Marx-exegeter.

Marx's teori om merværdi, arbejdskraftens værdi osv. er naturligvis blevet gjort til genstand for omfattende analyse og kritik, men der eksisterer ingen systematisk, metodisk bevidst og virkelig kritisk diskussion af overgangen fra penge til kapital, dermed af om - og i givet fald: hvorfor - almen markedsøkonomi slår om i kapitalisme. Dette er forbløffende. Dels fordi emnet er centralt ved en vurdering af den logiske sammenhængskraft i Marx's økonomiteori. Dels fordi spørgsmålet er vigtigt for en afgørelse af om det er muligt at ophæve kapitalismen og bibeholde markedsøkonomi (fx i form af markedssocialisme), eller om dette er utopi fordi markedsøkonomi nødvendigvis udvikler sig til kapitalisme.

21.2. Grundrisse: Kapitalens nødvendighed

21.2.1. Første mangel i den enkle cirkulation: Penge som begrænset repræsentant for den almene rigdom

Efter at have udviklet penge som værdimål og cirkulationsmiddel kommer Marx til penge som værdiopbevaringsmiddel ('Schatz'), altså de penge der er trukket ud af cirkulationen. Denne form er det sidste 'produkt' af den enkle cirkulation ($V - P - V$), og det er i den at han finder den modsættelse, der leder over til kapitalen ($P - V - P'$). Dette er ordene:

"Als Form des allgemeinen Reichtums, als verselbständigter Tauschwert, ist das Geld keiner andren Bewegung fähig, als einer quantitati-

ven: sich zu vermehren. Seinem Begriff nach ist es der Inbegriff aller Gebrauchswerte; aber als immer nur bestimmte Wertgrösse, bestimmte Summe Gold und Silber, steht seine quantitative Schranke im Widerspruch zu seiner Qualität. Es liegt daher in seiner Natur beständig über seine eigne Schranke hinauszutreiben. .. Für den Wert, der an sich als Wert festhält, fällt daher Vermehren mit Selbsterhalten zusammen und er erhält sich nur dadurch, dass er beständig über seine quantitative Schranke hinaustreibt, die seiner innerlichen Allgemeinheit widerspricht. Das Bereichern ist so Selbstzweck. .. Aber /som/ quantitativ bestimmte Wertgrösse, ist Geld auch nur der beschränkte Repräsentant des allgemeinen Reichtums oder Repräsentant eines beschränkten Reichtums, der grade so weit geht wie die Grösse seines Tauscherts, exakt an ihm gemessen ist. Es hat also keinesweg die Fähigkeit, die es seinem allgemeinen Begriff nach haben soll, alle Genüsse, alle Waren, die Totalitet des materiellen Reichtums zu kaufen" (Marx, 1858: 936, smlgn. 181f).

Citatet er centralt, for i hele Marx's produktion findes der ingen andre argumenter end denne modsigelse mellem pengenes begrænsede kvantitet og ubegrænsede kvalitet for nødvendigheden af, at penge stedse stræber efter at forøges, kort sagt: for kapitalen. Dette i modsætning til de snesevis af sider i Grundrisse, Zur kritik (Marx, 1859) og Das Kapital, der handler om hvorfor værdien nødvendigvis må fremtræde som vare (simple værdiform) og senere som penge (hvor værdien antager en almen og selvstændiggjort form).

Den hævdede modsigelse kan tolkes på to måder.

1) Som den fremlægges i citatet er der tale om en ren begrebsanalyse. Marx mener tidligere at have udviklet at værdi og penge er af almen kvalitet, hvorefter han **anvender** Hegel's Logik, iflg. hvilken et sådant fænomen stedse må søge at overskride enhver kvantitativ skranke (Hegel, 1812: 148ff og 260ff, smlgn. Reichelt, 1970: 217). En sådan fremgangsmåde er naturligvis i modstrid med Marx's erklærede materialisme og med hans udsagn om at stille Hegel's dialektik på hovedet, således at mysticismen rystes ud (Marx, 1867: 27).

Men Hegel eller ej, så er et sådant helt abstrakt argument uholdbart. Det viser Mephram ved en simpel parallel, hvor han knytter an til en Marx-formulering, der fokuserer på målingen af pengene:

"Das Geld als Geldsumme ist gemessen durch seine Quantität. Dies

Gemessenseit widerspricht seiner Bestimmung, die auf das Masslose gerichtet sein muss" (Marx, 1858: 182).

Mephram kommenterer:

"A similar argument could be used to show that, since length always exists as both some particular distance between two points on an object and also as the general measure of two-dimensional distances, therefore all material objects must be constantly striving to get longer and to expand to infinity. Speculative demonstration is a truly marvelous form of argument" (Mephram, 1979: 166).

2) Alternativt kan vi lede efter et reelt økonomisk problem, som modsigelsen kan hævdes at give en abstrakt formulering af.

Den totale pengemængde i en økonomi, fx 10 milliarder kr, kan siges at repræsentere økonomiens totale konkrete rigidom; enhver mindre pengesum, fx 1 mio kr, repræsenterer i den forstand kun en begrænset rigidom.

Og hvad så? må man spørge. Det er svært at se noget reelt problem her.²

Men er Marx ikke opmærksom på 'begrænsningerne' i den Hegelianske dialektik? Han skriver et sted:

"Es wird später nötig sein, eh von dieser Frage abgebrochen wird, die idealistische Manier der Darstellung zu korrigieren, die den Schein hervorbringt, als handle es sich nur um Begriffsbestimmungen und die Dialektik dieser Begriffe" (Marx, 1858: 69).

Hvori består denne 'korrektion'? Det spørgsmål besvarer Marx klart på den tredjesidste side af Grundrisse (Urtext). Han er her nået frem til den frie arbejder som forudsætning for kapitalforholdet, og han understreger at denne forudsætning skabes historisk, af processer i før-kapitalistiske produktionsmåder ('enclosure' etc.). Existensen af frie arbejdere

"ist das Resultat eines langwierigen historischen Prozesses in der ökonomischen Gestaltung der Gesellschaft. Es zeigt sich an diesem Punkt bestimmt, wie die dialektische Form der Darstellung nur richtig ist, wenn sie ihre Grenzen kennt" (Marx, 1858: 945).

Dette kan udtrykkes positivt: Den dialektiske fremstillingsform - 'den idealistiske manér' - er rigtig for en forståelse af kapitalismens økonomis-

ke kategorier, blot skal man være bevidst om at disse kategorier har en historisk genese. Dette kan formentlig formuleres på den måde at dialektikken viser fx kapitalens - dermed det frie lønarbejdes - **nødvendighed**, men virkeliggørelsen af denne nødvendighed, dvs. dens **mulighed**, kræver den virkelige - og tilfældige - historie. Appliceret på temaet i dette underafsnit ville dette betyde at dialektikken mellem kvalitet og kvantitet i pengene sætter nødvendigheden af kapitalen, bestemt som penge der stedse må forøges, men ikke muligheden heraf. Den idealistiske dialektik har sine grænser, men den er der, nærmest som en underliggende strøm som historien kan hæmme eller fremme.

21.2.2. Værdien som subjekt

Hvor kommer denne nødvendighed fra? Og hvori består den nærmere?

Svaret er værdien. Værdien er legemliggjort abstrakt socialt arbejde og som sådan af **almen** karakter; i kommensurabilitetsargumentet bestemmes den netop gennem abstraktion fra alle de særlige brugsværdier.

Værdien er væsenet og væsenet skal fremtræde, vel at mærke i adækvat form. Dette princip styrer den marxske fremstilling:

"De økonomiske kategorier skal udtrykke den **almene værdi**; varen (den enkle værdiform) er stedse en **særlig** brugsværdi (ting) og dermed inadækvat som værdiudtryk; derfor er **penge** nødvendige, bestemt som en særlig vare (guld), der inkarnerer værdiens almenhed i sig ved at udtrykke relationen mellem samtlige varer; alligevel er også penge mangelfulde, thi de er altid en kvantitativt begrænset sum, hvorfor de modsiger værdien, der p.gr.a. sin almenhed til sit væsen er ubegrænset; derfor er **kapitalen** nødvendig, bestemt som penge, der stedse stræber mod at blive flere penge" (Lundkvist, 1981: 244f).

Værdien er således drivende kraft og bestemmende mål; i ét ord er den **subjekt**. Dette er kernen i Marx's økonomiske teori, og når det er forstået bliver alt klart, alt det mystiske og idealistiske finder sin forklaring.

Men det er en dårlig forklaring, fordi det er ganske ubegrundet at værdien skulle være subjekt. Dette vil jeg søge at vise i det følgende.

I fremstillingen i *Das Kapital* bestemmes værdien i første omgang, nemlig i kommensurabilitetsargumentet, som '**substans**' (Marx, 1867: 52). Som sådan er værdien særdeles reel - en realabstraktion - thi den udspringer af udvekslingen (Marx, 1867: 88) og af producenternes ligegyldighed overfor det konkrete arbejde, en ligegyldighed der gør kategorien

'abstrakt arbejde' (og dermed værdien) 'praktisk sand' (Marx, 1858: 25). Men heri ligger også at værdien qua substans er det **passive resultat** af nogle sociale processer, altså er real **fællesnævner**.

Dette har jeg tidligere kritiseret. Det vigtige på dette sted - og det helt centrale for en forståelse af Marx's økonomiteori - er at han lynhurtigt **forvandler værdien fra passivt resultat til aktiv igangsætter, fra substans til subjekt**. Først når han, ganske ubegrundet, udstyrer denne værdi med kraft til at bestemme bytteforholdene (Lundkvist, 1981: 188). Dernæst når han i analysen af den enkle værdiform (varen) lader værdien subsumere eller usurpere en brugsværdi, fordi værdien har brug for denne som det materiale, hvori den kan udtrykke sig og dermed virkeliggøre sig.

Marx beskriver et sted denne sidste proces gennem en instruktiv parallel: Det er som om

"Das Recht, dieses Abstraktum, **verwirklicht sich** im römischen Recht und im deutschen Recht, diesen konkreten Rechten .." (Marx, 1867b: 86).

Begribelsen af **substansen som subjekt** er en logisk figur, der stammer fra Hegel:

"Es kommt nach meiner Einsicht, welche sich nur durch die Darstellung des Systems selbst rechtfertigen muss, alles darauf an, das wahre nicht als **Substanz**, sondern ebensosehr als **Subjekt** aufzufassen und auszudrücken" (Hegel, 1807: 22f).

Den **unge** Marx stempler - i Die Heilige Familie - denne tankegang som mystisk (Marx/Engel, 1845: 62). Han illustrerer det med kategorien 'frugt': Først abstraherer vi os gennem en sammenligning af alle de virkelige frugter - pærer, æbler osv. - frem til deres substans, 'frugt'; dernæst - og det er det rent spekulative - forsynes denne substans med skabende kraft, nemlig kraft til ud af sig selv, gennem differentiering, at skabe alle de særlige, konkrete frugter. Substansen er blevet subjekt, drivende kraft.

Som fremhævet af Stanley Moore (1971) er det imidlertid præcis det, som den modne Marx gør i Das Kapital, jvf. citatet ovenfor om 'ret'. Marx er ganske klar over dette, men hans pointe er at det er en **real** mysticisme, altså at kapitalismen så at sige parodierer Hegel's Logik, for iflg. Marx fremtræder den abstrakte værdi faktisk i skikkelse af konkrete brugsværdier (de forskellige værdiformer) og usurperer dem dermed; det-

te er kernen i hans fetichisme- eller tingsliggørelsesteori. Men som sagt er der i vareanalysen ingen argumenter for at tillægge værdien en sådan kraft.³

Vareanalysen kan altså ikke begrunde den store præmis for Marx's fremstilling, herunder overgangen til kapital. Imidlertid er der argumenter for at **kapitalen** indebærer at værdien er subjekt. En overfladisk betragtning af den kapitalistiske virksomhed synes at godtgøre at den er styret af bestræbelsen for at opnå maximal profit; de fleste økonomer, marxister eller ej, er enige herom. Profitmaximering indebærer at penge - og dermed ifølge Marx arbejdsværdien - er 'drivende motiv', 'bestemmende mål' og 'automatisk subjekt'; det er netop disse prædikater Marx anvender om kapitalen (Marx, 1867: 164 og 169).

Dermed har vi en ren logisk cirkel. Det er **kapitalen**, der bestemmer pengene (værdien) som magthavende abstraktion og dermed begrunder hele den metode gennem hvilken selv samme kapital de facto udledes. Når Marx i vare- og pengeanalysen i realiteten forudsætter værdien som subjekt, forudsætter han den kapital, som skulle udledes; det er forudsat at disse varer og penge er momenter i det kapitalistiske kredsløb.⁴ Når han i slutningen af Grundrisse (specielt Urtext) kan trække kapitalen qua automatisk subjekt op af hatten, er det fordi denne bestemmelse var blevet anbragt i hatten lang tid før tryllekunstneren kom ind på scenen for at demonstrere 'overgangen til kapital'.

Men er det virkelig så fatalt, at det der skulle bevises er forudsat? Lad os undersøge dette spørgsmål nærmere.

Hegel havde et problem. Det bestod i at det umiddelbart ser ud som om ethvert teoretisk system må gå ud fra nogle - af systemet ubeviste - forudsætninger, hvilket gør systemet i sin helhed ubevist og for så vidt vilkårligt. For Hegel ville dette være fatalt, thi qua idealist kendte han ingen virkelighed udenfor sit system af idéer. Mens en anden rationalist, Descartes, tacklede problemet ved at tage udgangspunkt i en formentlig selvindlysende sandhed ('cogito, ergo sum'), udformede Hegel sit system således at forudsætningerne hen ad vejen blev 'indhentet' af fremstillingen og dermed 'sat'; det uformidlede formidles og bliver i kraft heraf ufarligt, dvs. ikke længere en ballast 'der hindrer den rene tænkningens frihed' (Bubner, 1973: 67; se også Schmidt, 1971: 62ff).

Hegel forsikrer at denne metode med at 'sætte forudsætningerne' ikke indebærer en tom cirkel, men en indholdsrig spiral (1812, I: 70f, og II: 570f). Men da systemet og dialektikken ikke tillader inddragelse af ydre

bestemmelser (ad hoc bestemmelser), skal **alt** udledes af de oprindelige forudsætninger; derfor er det i realiteten disse forudsætninger der sætter sig selv. I øvrigt synes Gödel's Ufuldstændighedssætning at have godtgjort at der ikke kan eksistere logisk selvberørende systemer á la det Hegelske.

Lad os komme ned på jorden.

Den simple kendsgerning er at agenterne i det simple bytte (V - V) og den simple vareproduktion (V - P - V) nyttemaximerer, ikke profitmaximerer. Det er ikke en abstrakt værdi, men den konkrete brugsværdi, der er målsætning og 'drivende motiv'. Og pengene fungerer alene som (cirkulations) middel, ikke som mål.

Det siger Marx da også utallige steder, men uden at drage den metodiske konsekvens, nemlig at værdien derfor **ikke** er subjekt på dette analyseniveau. Han kritiserer ikke varen og pengene immanent, dvs. på disse kategoriers egne (existens)betingelser; han undersøger ikke de praktiske problemer i det simple bytte og den simple vareproduktion. I stedet slutter han på bagvendt vis, at **fordi** brugsværdien er subjekt, **fordi** pengene blot er middel, **så** er V - P - V **mangelfuld**: Den lader jo ikke den almene værdi komme til sin ret! Dette skal vi nu se.

21.2.3. Anden mangel i den enkle cirkulation: Pengene forsvinder både i og udenfor cirkulationen

Udenfor cirkulationen berøves pengene

"seinen Tauschwert, denn es besitzt diesen Tauschwert eben nur als Moment der Zirkulation. .. Solange es der Zirkulation entzogen bleibt, ist es ebenso wertlos, als läge es im tiefsten Bergschacht vergraben. Geht es aber wieder in Zirkulation ein, so ist es am Ende mit seiner Unvergänglichkeit, so vergeht der ihm enthaltne Wert in den Gebrauchswerten der Waren, gegen die es sich austauscht, wird es wieder blosses Zirkulationsmittel" (Marx, 1858: 929, smlgn. 145).

Altså: For at fastholdes må værdien (i form af penge) trækkes ud af cirkulationen, altså immobiliseres som værdiopbevaringsmiddel (tysk: 'Schatz'), for indenfor cirkulationen forsvinder de i købet af varer (P - V). Men pengene forsvinder også ved at blive isoleret fra cirkulationen, for det er kun gennem relationen til varerne, som repræsentant for disses værdi, at de selv har værdi. Konklusionen er at værdien, i form af penge, ikke kan fastholdes på den enkle cirkulation grundlag; **derfor** må dette

grundlag overskrides, vi må dykke ned i produktionsprocessen (en proces der initieres ved at pengene udveksles med arbejdskraften).

Igen: Hvorfor er den enkle cirkulation mangelfuld, fordi værdien ikke kan fastholdes her? Hvorfor er det værdien, der diskvalificerer den enkle cirkulation, snarere end den enkle cirkulation, der dementerer at værdien er subjekt?

Dette er uforståeligt; det er uforståeligt at det skulle være en 'mangel' at penge qua cirkulationsmiddel udfører sit job ved at formidle varerne og dermed sikrer at agenterne når deres mål, nemlig at erhverve goder der er nyttige for dem. Derimod er det ubestrideligt at det skaber alvorlige, praktiske økonomiske problemer, såfremt værdien - i form af penge - selvstændiggøres i forhold til cirkulationen, jvf. Kapitel 16. Den **virkelige** mangel i den enkle cirkulation er at det er muligt at sælge (V - P) uden at købe (P - V), således at vi får underefterspørgsel og krise.

Dette skriver Marx udførligt om i slutningen af Das Kapital's 1. Bind, i de to næste Bind, men især i Theorien über den Mehrwert (Marx, 1861-63b, 26.1: 492ff). Marx var en pioner indenfor kriseteori, men i forbindelse med kapitalovergangen hører vi ikke et ord herom. Det har en simpel forklaring, nemlig at Marx i sin almene analyse overalt forudsætter at varerne problemløst afhændes til deres arbejdsværdi (jvf. Kapitel 12.3).

Det er altså ikke således at Marx's Hegelianske dialektik er en manér, en lidt 'ejendommelig' måde at udtrykke de økonomiske sammenhænge på (Marx, 1867: 27). Den træder **i stedet for** de virkelige økonomiske problemer, der optræder på de forskellige abstraktionsnivoer. Ved overgangen fra vare til penge (V - V til V - P - V) fejler Marx problemerne om bl.a. behovenes dobbelte sammenfald til side som 'ydre vanskeligheder' (Marx, 1859: 36), og ved overgangen fra penge til kapital omtaler han ikke muligheden for krise, tværtimod understreger han at det indenfor den enkle cirkulation vil være irrationelt at trække penge ud af cirkulationen, fordi dette kun kan ske ved at give afkald på brugsværdi. Denne irrationalitet er symboliseret af den lasede og udhungrede gnier på toppen af sit pengebjerg. Heraf ville de fleste vel slutte at V - P - V så er rimeligt rationel og modsigelsesfri, men for Marx er det en mangel at gniernes intention (pengeophobning) ikke kan indfries.

Den Første Mangel viste iflg. Marx at værdien qua penge stedse må forøges. Den Anden Mangel viser at værdien ikke kan fastholdes, endsi-
ge forøges, indenfor den enkle cirkulations rammer. Derfor er overgangen til produktionsprocessen nødvendig, og den initieres som bekendt

ved at pengene udveksles med arbejdskraften. Da denne udveksling diskuteres i næste kapitel, afbryder vi her diskussionen af fremstillingen i Grundrisse.

21.3. Das Kapital: Kapitalens mulighed

I Das Kapital behandles vort emne i Kapitel 4, der har titlen 'Forvandling af penge til kapital'.

Vi finder her alle de grundlæggende tanker i Grundrisse (Urtext). Der tales om - Første mangel - at pengenes "Beruf /er/ sich dem Reichthum schlechthin durch Grössenausdehnung anzunähern" (Marx, 1867: 166, se også s. 147, hvor modsigelsen mellem pengenes kvalitet og kvantitet udtrykkeligt nævnes). Og det understreges - Anden Mangel - at pengene forsvinder indenfor $V - P - V$ (ss. 163f), således at cirkulationssfæren må overskrides for at fastholde og øge værdien (s. 179).

Det centrale er imidlertid at disse bestemmelser, der i Grundrisse skal forklare nødvendigheden af at $V - P - V$ må overskrides og forvandles til $P - V - P'$, her i Das Kapital kun har status af bon mots, af Hegelianske 'køkketerier', som Marx selv siger i indledningen (s.27). Bestemmelserne er indlejret i en metodologi, der er væsensforskellig fra Grundrisse's.

Hvilken? Marx's fremgangsmåde er meget simpel, fordi han nu i realiteten opgiver forsøget på at vise at $V - P - V$ **nødvendigtvis** slår om i $P - V - P'$; han har opgivet Grundrisse's intention om at udlede profitmaximeringen, dermed kapitalen, ved at vise denne som svar på nogle mangler i den enkle cirkulation. I stedet **forudsætter Marx kapitalens kredsløb, $P - V - P$** , hvor penge er sat som slutmål. Han skriver i starten af kapitlet at varecirkulationen har genereret penge og at disse er udgangspunkt for kapitalen, men det forklares overhovedet ikke hvorfor penge som (cirkulations-) **middel** skulle udvikle sig til penge som **mål**. $P - V - P$ dumper blot ned fra himmelen. Mens Grundrisse spørger efter kapitalens logiske genese, indskrænker Marx sig i Das Kapital til at analysere den 'færdige' kapital. Denne nedskrivning af ambitionsnivoet bliver særlig oplagt, hvis vi sammenligner med fremstillingen af overgangen fra vare (enkel værdiform) til penge (almen og selvstændiggjort værdiform) i begyndelsen af Das Kapital; her søger Marx udtrykkeligt at vise at penge er nødvendige, nemlig nødvendige for at overvinde mangler i varen. Intet tilsvarende forekommer i overgangen til kapital. Som det vil fremgå indskrænker han sig her til at vise kapitalens **mulighed**.

Hvordan går Marx nærmere frem?

I kapitlets første afsnit, 'Kapitalens almene formel', analyserer han denne forudsatte kapital. Det vises at $P - V - P$ (altså penge som mål) kun giver mening, såfremt det sidste P er større end det første, dvs. hvis vi har $P - V - P'$, hvor $P' > P$. Penge er jo kvalitativt ens, og derfor bliver processen tom, hvis heller ikke kvantiteten øges; ingen kapitalist investerer 100.000 kr. med henblik på senere at kunne inkassere 100.000 kr. Derimod er kredsløbet $V_1 - P - V_2$ rationelt, skønt der udveksles lige store kvantiteter værdi, eftersom den første og den anden vare er kvalitativt forskellige.

Efter at kapitalens formel således er præciseret til at være $P - V - P'$, følger Marx's velkendte kapitalbestemmelser af sig selv: I skikkelse af kapital er værdien 'subjekt' (ss. 162 og 169), 'Selbstzweck' (s. 167), 'processerende' (s. 170) og sig selv forøgende (s. 169); værdien er blevet til merværdi (s. 165).

I kapitlets andet afsnit analyseres derefter 'Modsigelserne i den almene formel'. Modsigelsen ligger i at værdi åbenbart udveksles med mere værdi i $P - V - P'$, hvilket er i umiddelbar modstrid med arbejdsværdilæren, der jo udsiger at der stedse udveksles værdiækvivalenter. Fra arbejdsværdilærens standpunkt er det, anderledes udtrykt, ubegribeligt hvor merværdien (profitten) kommer fra.

Merværdien kan altså ikke udspringe af cirkulationen. På den anden side kan den heller ikke **ikke** komme fra cirkulationen, som Marx udtrykker det (det betyder at den altså alligevel - på en eller anden måde - må bero på cirkulationen); thi i produktionen - underforstået den simple vareproduktion - kan agenten gennem arbejde nok skabe værdi, men ikke værdi der på mystisk vis bliver større end sig selv (ss. 179f).

Endelig kommer afsnit 3, 'Køb og salg af arbejdskraft', hvor det vises at disse problemer og modsigelser finder deres løsning, såfremt man antager at den vare, som pengene køber i $P - V$, er **arbejdskraften**, thi dens brugsværdi for køberen er netop - i produktionen - at skabe værdi, og denne værdi kan udmærket være større end arbejdskraftens bytteværdi. Merværdien kommer fra cirkulationen (køb af arbejdskraft) og dog ikke fra cirkulationen.

- Metoden er altså denne: Marx **forudsætter** 1) kapitalens kredsløb og 2) arbejdsværdilæren, hvorefter han **viser** 3) at modsætningen mellem de to forudsætninger kan løses, såfremt vi antager at kapitalisten køber arbejdskraften.

Konklusionen er at arbejdsværdilæren også gælder på kapitalnivo, og at merværdien (profitten) beror på udbytning. På grundlag af arbejdsværdilæren er kapitalens og merværdiens **mulighed** forklaret, men vi har ikke fået at vide hvorfor - eller om - kapitalen er **nødvendig**.

En samfundsreformsator, der måtte ønske at afskaffe 'den onde' kapitalisme, med dens grådighed, ulighed og blinde økonomiske vækst, men beholde 'den gode' markedsøkonomi, hvor den usynlige hånd formodes at skabe en Pareto-optimal tilstand, kan ikke hos Marx hente svar på spørgsmålet om, hvorvidt dette projekt kan realiseres eller ej. Marx **mener** klart nok at en tilbagevenden til simpel vareproduktion hverken vil være tillokkende eller mulig:

"Es ist ein ebenso frommer wie dummer Wunsch, dass der Tauschwert sich nicht zum Kapital entwickle, oder die den Tauschwert produzierende Arbeit zur Lohnarbeit" (Marx, 1858: 160).

Han kritiserer jo også varen og pengene som sådan som fordrejede former, og for enden af kapitalismen ligger ophævelsen af den private ejendomsret, dermed vare- og pengeformen. Men han **viser** ikke, at penge ikke kan fastholdes som blot middel.

21.4. Afslutning

Som påpeget af Mephram (1979: 145ff) overser Rosdolsky (1969: 221ff) ganske den centrale metodiske forskel mellem Grundrisse og Das Kapital. Rosdolsky tolker alene Grundrisse som Das Kapital i svøb.

Mephram afviser Grundrisse's idealisme, og hylder fremstillingen i Das Kapital som 'one of the most lucid and theoretically rigorous of the whole book' (Mephram, 1979: 164). Han ser ikke at Marx i Das Kapital ikke blot har opgivet en mystisk metode, men også at besvare det centrale spørgsmål: 'hvor' kommer kapitalen og profitmaximeringen fra?

Mephram skriver: "If it were not for the real historical existence of labourpower and of the general framework of capitalist social relations which make this possible, then there would be no self-expansion of value" (Mephram, 1979: 165).

Hvis 'capitalist social relations' er forudsat, er det ikke svært at 'vise' værdiforøgelsen, men det, det gælder om, er netop at udlede de nævnte 'relations'. Det gør Marx ikke.

NOTER

1. Strengt taget diskuterer Marx overgangen dels i selve Grundrisse (efterår 1857), dels i den såkaldte Urtext til 'Zur Kritik der politischen Ökonomie' fra efteråret 1858 (planlagt som andet hæfte af Marx, 1859). De to tekster harmonerer metodisk; forskellen er at fremstillingen i Urtext er mere udførlig; i øvrigt er det først på de allersidste sider af Urtext at Marx udarbejder det centrale skel mellem arbejde og arbejdskraft (Marx, 1858: 942-47). Videre foreligger Marx's manuskript fra efteråret 1861 til I. Bind af Das Kapital, men det svarer desværre meget nøje til den trykte version 6 år senere; 'desværre', fordi det havde været interessant, hvis det havde udgjort 'the missing link' mellem Grundrisse og Das Kapital.

2. Det er langt snarere ved overgangen fra vare til penge at et reelt økonomisk problem kan udtrykkes i de Hegelske kategorier. Det simple byttes problem (Kapitel 15.2) består jo i at et bestemt **særligt** gode ikke kan udveksles med ethvert andet gode, selvom der er socialt behov for det; dette problem løser pengene qua sikker bytteværdi; penge kan købe en hvilken som helst brugsværdi og er for så vidt repræsentant for den **almene** rigdom.

Man kan sige at varen **er** særlig, men **skal være** almen, og at denne mangel eller 'modsigelse' løses af pengeformen, men det er klart at pengenes nødvendighed ikke grunder sig i en abstrakt dialektik mellem det særlige og det almene: Den rationelle kerne i begreber som 'mod-sætning' og 'modsigelse' er at de til tider på adækvat vis kan **udtrykke** bestemte praktiske, økonomiske problemer, som den enkelte agent eller systemet har. Som sagt er det svært at se, hvilket praktisk problem 'modsigelsen' mellem kvalitet og kvantitet udtrykker ved overgangen fra penge til kapital.

3. Dette mente Chris Arthur (1979) imidlertid, i et svar til Moore. Han argumenterer for at Marx har ret i at udvekslingen indebærer en **real**abstraktion, således at værdien er mere end en tænkt fællesnævner. Men selvom dette accepteres er det ikke dermed godtgjort at værdien er en **magthavende** abstraktion, altså subjekt; det synes Arthur imidlertid at mene. Der er tale om to helt forskellige ting, nemlig hhv. en real abstraktionsproces og en real konkretiseringsproces. - Det skal tilføjes at Marx i sine 'Randbemærkninger til Wagner' selv giver en anden tolkning af sin fremstilling: "Auch vergisst Herr Wagner, dass weder 'der Wert', noch 'der Tauschwert' bei mir Subjekte sind, sondern die **Ware**" (Marx, 1880: 358). Men faktisk er varen kun udgangspunkt, ikke subjekt, i den marxske fremstilling; og det vigtige er ikke hvad en teoretiker siger han gør, men hvad han gør.

4. De umiddelbare producenter bliver først lønarbejdere når de fratages produktionsmidlerne, for de er nu afskåret fra at producere deres egne livsmidler og dermed tvunget til at sælge deres arbejdskraft for v.h.j.a. lønnen at købe livsmidlerne. Kapitalismen udelukker selvforsyning, så det er først med denne produktionsform at vareproduktion (markedet) almenføres. Derfor kan det siges at det først er kapitalismen, der begrunder at vi starter analysen med varen (Marx, 1867: 49); dette er den kapitalistiske produktionsmådes celleform. Men heraf følger ikke at vi skal starte med den **kapitalistiske** vare; gør vi det bliver alle udledningerne som sagt uden raison d'être.